

Kap 10 : ”Den europeiska konserten”

Efter Napoleonkrigen skulle de fördrivna dynastierna återinsättas. Först återinsatt var den franske greven Ludvig (XVIII) av Bourbon den 30 maj 1814. De fortsatta diskussionerna ägde rum på Wienkongressen den 16 juni 1814 till den 11 juli 1815:

* * *

Wienkongressen

Före Napoleonkrigen fanns sex europeiska ”kejsardömen”: Det brittiska, det franska, det spanska, det portugisiska, det österrikiska & det ryska. Övriga områden – Tysk-Romerska riket, Italien & Balkan – var splittrade i småstater. Norden hade en mellanställning. Under 1600-talet bestod det Tysk-Romerska riket av cirka 300 stater under en nominell ”kejsare” men därefter krympte antalet genom dynastiska giftermål, erövringar och politiska allianser. Störst var Preussen, Österrike och Bayern. Efter Napoleons seger i det tredje av koalitionskrigen (1803-1806) upplöstes det Tysk-Romerska riket och Preussen & Österrike gick sina egna vägar. Övriga stater samlades i ”Rehnförbundet”.

Under Wienkongressen organiserades Rehnförbundet om till ”Tyska förbundet” bestående av 39 mellanstora stater varav 34 monarkier. Halvöarna Italien & Sverige-Norge genomgick samma process av tvångssammanslagningar. Italien reducerades till cirka 10 stater (beror på hur man räknar) och Sverige-Norge blev till en stat, en politisk union mellan två jämbördiga stater, ett kejsardöme med lydrike eller en personalunion beroende på hur man vill beskriva saken. Finland, Baltikum, Bessarabien (Vitryssland; Belarus), Polen & Ukraina erkändes som lydriken under Ryssland. Resten av Östeuropa ingick i kejsardömet Österrike. Kongressen var en renodlat europeisk affär. Eftersom varken ”Höga porten” eller Förenta staterna var inbjudna berördes inte Balkanländerna eller de amerikanska besittningarna.

De signatärmakter som deltog på Wienkongressen kallades ”The Big Four” (Storbritannien, Österrike, Preussen & Ryssland), ”The Big Six” (plus Frankrike & Spanien) och ”The Eight” (plus Portugal & Sverige). Dessutom närvarade 216 huvudsakligen Tysk-Romerska furstehus för att bevaka sina intressen. ”The Big Four” ville i början monopolisera alla beslut. Detta orsakade sådana konflikter bland ”The Eight” att allt arbete avstannade t o m 1 november. Under tiden anordnades de festligheter för vilken kongressen blivit berömd. I fältmarskalk Charles Joseph de Lignes formulering: ”Le congrès danse beaucoup, mais il ne marche pas.” Napoleons återkomst från Elba den 26 februari 1815 skyndade på arbetstempot avsevärt och slutdokumentet ratificerades veckan före slaget vid Waterloo den 19 juni 1815.

Karl Johan aviserade att han skulle delta i förhandlingarna. Man förberedde hans ankomst, men han kom aldrig. Faktiskt tycks Karl Johan efter sitt Parisbesök den 12-30 april 1814 aldrig ha lämnat Sverige-Norge. Möjligen hade han i likhet med övriga i Napoleon-klanen blivit landsförvisad.

*

Ett av kongressens problem var hur monarkierna skulle legitimera sig efter 25 år av oavbrutna tronkrig och revolutioner. Debattnivån var låg. Furstarna ältade de franska och engelska exemplen – hatade det franska exemplet och missförstod det engelska exemplet, eftersom de inte behärskade språket. Den franske diplomaten m m Talleyrand hade som representant för småstaterna lyckats komma in i den viktigaste av kommittéerna. Han försvarade den nyblivna franska konstitutionella monarkin med att man måste skilja på makt och legitimitet. Makt (=envälde) låg inte längre i tiden

och religionens försvagade ställning gjorde det svårt att legitimera sig den vägen. Det nya sekulära synsättet innebar att religionen var en privatsak, inte ett sätt att legitimera staten. Monarkerna måste i framtiden bli politiker, söka stöd i folkgrupper och framstå som garantier för fred, frihet, framsteg o s v. Deras framtid låg i att inte stå i vägen för moderniteten och de liberala friheterna. Inte något populärt budskap i denna församling av hämndlystna och bakåtsträvande småpåvar.

Alla släpade benen efter sig. Det krävdes ytterligare två revolutioner – julirevolutionen 1830 och februarirevolutionen 1848 – innan alla monarkier hade en konstitution liknande den franska. Portugal fick sin konstitution 1822. Ryssland 1832. Spanien avskaffade 1823 (efter en fransk intervention) 1812 års konstitution och fick inte någon ny förrän 1834. Preussen och Österrike fortsatte utan konstitution fram till 1848. Jag går inte in på alla dessa konstitutioner. Det viktigaste var att de fanns och därför kunde diskuteras. Den svenska konstitutionen från den 6 juni 1809 och den norska konstitutionen från den 17 maj 1814 var länge okända utanför diplomatkretsar. Det tycks även här ha varit en språkfråga, men möjligen också ett ointresse för att i engelsk anda balansera inflytandet av kung & riksdag.

*

Den norska konstitutionen har med tiden omgivits med en sådan mytbildning att det är svårt att bilda sig en uppfattning om aktstycket. General Magnus Björnstierna som ledde de svenska Mossförhandlingarna har beskrivit dess tillkomst som att:

”This ”masterly production” is, with a few modifications, a translation of the Constitution framed at *Cadiz* in 1812 by the Spanish Cortes, renewed in 1820, and of which we know the deplorable history and the still more painful end: whereas this Spanish constitution is itself a copy of the French constitution of the year 1791, which led, in the short time of two years, to that of the *National Convention* and of the *Comité du Salut Public*. To this groundwork was added whatever the Swedish Constitution of 1809 contained restrictive of the power of the crown. This may explain how “this production of a mastermind” could be framed in the rather short time of four days.”¹

Senare författare har varit vänligare inställda.

* * *

Kongresssystemet

1818-1822 hölls ytterligare fyra kongresser där man diskuterade gemensamma europeiska angelägenheter: Aix-la-Chapelle (1818), Tropeau (1820), Laibach (1821) & Verona (1822). Sammankallande var ”The Big Four” (Storbritannien, Österrike, Preussen & Ryssland) + Frankrike som 1818 togs till nåder. Kongresserna agerade skiljedomstol i efterdyningarna av Wienkongressen. De skulle också förhindra en upprepning av franska revolutionen. I den avsikten bildade ”Trekejsarförbundet” Österrike, Preussen & Ryssland den s k ”Heliga alliansen” (1815) som även den sammanträdde under kongresserna. Initiativtagaren Alexander I hade tänkt sig ett Europas förenta stater på kristen grund (något i stil med det medeltida heliga romerska riket), men förslaget vattnades ur till ett stöd för absolut monarki av Guds nåde.² Eftersom alla deltagarna, även Sverige, skrev under målsättningen har det varit svårt att skilja på kongressernas ideologiska & praktiska funktion. För Karl Johan ledde kongresssystemet till några bakslag.

- I Kiel-freden ingick att Danmark skulle kompenseras ekonomiskt för Norge, den s k

---

¹ Björnstierna 1840: s. 5.

² Herbermann 1910.

”Likvidationsfrågan”. Det danska kravet 1815 var sex miljoner Rdr som enligt Karl Johan norrmännen själva skulle betala. Dessa svarade med att de i så fall ville ha tillbaka sina exklaver Grönland, Island, Färöarna & även en del av danska Västindien. Eftersom stormakterna, även Ryssland, tog Danmarks parti såg det ett tag ut som om Norge skulle återgå till Danmark. Konflikten blev dock genom Karl Johans motsträvighet (läs diplomatiska slingerbultar) så långdragen att stormakterna hann tröttna & Norge 1820 slapp undan med halva summan.

- 1825 gjorde Karl Johan ett försök att sälja av några av sina äldsta linjefartyg, för att få pengar att modernisera resten. Kunderna var Colombia & Mexiko, Spanska kolonier som vid denna tid försökte bryta sig loss. Försäljningen ägde rum samtidigt som England erkände dem som självständiga stater & har tolkats som ett försök av Karl Johan att bryta sig loss ur den ryska intressesfären. Tyvärr för Karl Johan tillhörde Spanien den heliga Alliansen, Alexander I gjorde deras sak till sin & England var ovilligt att ta ställning i Sveriges konflikter. Karl Johan tvingades, under hot om att Spanien skulle börja kapa svenska handelsfartyg, tillbaka under det ryska paraplyet, där Sverige skulle förbli ända fram till Krimkriget 1853-56.
- ”Den heliga alliansen” målsättning förutsattes i samtidsdebatten också vara Karl Johans målsättning & bidrog till hans dåliga rykte i liberala kretsar.

Alexander I:s död 1825 brukar räknas som kongresssystemets & ”den heliga alliansens” slutpunkt. Efter det gled stormakternas intressen allt för mycket isär för att kunna regleras på detta sätt. T ex 1848 års revolutioner ledde aldrig till någon gemensam stormaktskongress. När det gällde frågor utanför den europeiska maktbalansen fortsatte dock stormaktskongresserna: London (1830, 1832 & 1838-39), Genève (1864), Paris (1865), St Petersburg (1868), Bern (1874), Berlin (1878), Berlin (1884-85), Bryssel (1890), Haag (1899) & Haag (1907). Dessa handlade om Hollands delning, Balkanfrågan, svart & vit slavhandel, de afrikanska kolonierna, folkrätt, krigslagar, fältsjukvård, post- & telegrafsystemet, o s v. Det svenska kungahuset var djupt engagerat i fältsjukvården – det som senare blev känt som Röda Korset.

* * *

Wien-konventionen

På Wienkongressen diskuterades hur de diplomatiska förbindelserna länderna emellan skulle organiseras. Det ansågs underlätta om samtliga länder hade samma styrelseskick – i det här fallet monarkier – eftersom ambassadörerna enligt gammal hävd inte representerade landet utan var statschefens personliga sändebud. De facto fanns sex huvudtyper av diplomater:

- Ambassadör
- Envoyé
- Minister
- Chargé d'affaire
- Konsul
- Sändebud

Tanken var att enbart stormakterna (alla monarkier) skulle skicka ambassadörer. Mellanstora makter som Sverige-Norge skulle skicka envoyéer. De minsta länderna & republiker såsom Förenta staterna skulle skicka ministrar. I praktiken hade de dock alla samma funktion. Längre ned på den diplomatiska rangskalan stod chargé d'affaire & konsul. En chargé d'affaire representerade utrikesdepartementet & skötte löpande ärenden. Även konsuln var anställd av utrikesdepartementet,

skötte löpande ärenden men representerade inte departementet.

Alla som representerade ackrediterades till sin funktion i värdlandet. Ambassadörer, envoyéer & ministrar överlämnade sina kreditivbrev till statschefen. Chargé d'affaire överlämnade sina kreditivbrev till utrikesministern. Det är oklart med konsulerna, men eftersom de vanligtvis ägnade sig åt lokala handelsfrågor kanske de ackrediterades till landshövdingen, borgmästaren eller motsvarande. På de långsamma kommunikationerna tilläts ambassadörer, envoyéer & ministrar att förhandla, men besluten måste ratificeras hemifrån. "Utanför systemet" kunde statschefen även skicka personliga sändebud & lobbyister som dock ej förhandlade.

Goda personliga relationer skulle bidra till stabiliteten. Kungahuset gifte in sig i varandra & diplomatycket var ett "adelsreservat" med långa, ibland livslånga, ämbetsstider. Eftervärlden har fascinerats av hur utrikespolitiken genom personkonstellationer & släkträffar kom att bli snudd på en familjeangelägenhet. Den slutna kretsen bidrog till en dysfunktionell praxis. Ett diplomatiskt avtal kunde bestå av offentliga paragrafer, hemliga paragrafer enbart kända av de med tystnadsplikt & muntliga överenskommelser enbart kända av de som förhandlade.

För Sveriges del väckte det Svensk-ryska Åbo-traktatet – "1812 års politik" – ett oerhört uppseende när väl detaljerna 50 år senare blev kända och vad som ingick i den muntliga delen av överenskommelsen diskuterades fortfarande.

* * *

Personlig diplomati

Systemet med personliga sändebud & personliga kontakter gjorde att regenten kunde driva diplomati utan sin riksdags eller ens sin regerings vetskap. Desirée hade en tid diplomatstatus för att kunna utnyttja hennes närhet till Napoleon. Karl Johan förklarade i sina brev till henne sin politiska position & Napoleons utrikesminister Bassano dikterade Napoleons svar. Under Krim-krisen 1853-56 förde Oscar I hemliga förhandlingar med England om att återta Finland. Bara prinsarna & Oscars politiska agenterna var informerade om vad som pågick. Sonen Karl (XV) var mellanhand. Engelsmännen var obehagligt berörda över hemlighetsmakeriet, ingenting syntes förankrat, men man spelade med. Som kung fortsatte Karl i faderns spår med personliga löften som han ej kunde hålla. 1859 lovade han att avskaffa det norska riksståthållarämbetet. 1863 lovade han att i händelse av krig komma Danmark till undsättning. 1864 framförde han trevare om en dansk-svensk union. Inget var förankrat & inget ledde till resultat. Senare gjorde sig Oscar II känd för sina diplomatiska rundresor, där han sökte stöd för sin neutralitetspolitik. Dessa är dock för dåligt dokumenterade för att kunna redovisas.

*

Mest omskrivet är Victoria av Badens försök 1914-15 att få med Sverige i kriget på Tysklands sida. Det finns två studier.³ Slutsatsen är ungefär att Victoria ville utnyttja sina tyska förbindelser till Sveriges bästa. Till Sveriges bästa hörde en stark monarki, ett starkt försvar och en allians med Tyskland. Ungefär 1911 formerade sig därför en svensk-tysk aktiviströrelse & "hovkamarilla" bestående av:

- Victoria: Kusine till kejsaren Vilhelm II & Gustaf V:s personliga sändebud.
- Ludvig Douglas (1849-1916): Dotterson till storhertig Ludvig I av Baden, utrikesminister 1895-1899 & riksmarskalk 1911-1916. Sonen Robert Douglas (1880-1955) var tidvis Vilhelm II:s personliga sändebud.

³ Carlgren 1962; Schubert 1981.

- Franz von Reichenau (1857-1940): Tysk minister i Stockholm 1911-1914.
- Eric Trolle (1863-1934): Svensk utrikesminister 1905-1909, envoyé i Berlin 1909-1912 & riksmarskalk 1930-1934.
- Arvid Taube (1853-1916): Svenske utrikesminister 1909-1911 & envoyé i Berlin 1900-1909, 1912-1916.

Den mest konkreta effekten av aktiviströrelsen var att både Gustaf V, Vilhelm II & deras regeringar felinformerades av sina diplomater om grannlandets opinion. Gustaf fick intrycket att Tyskland var mera avogt till en svensk neutralitet än som var fallet. Vilhelm II fick intrycket att Sverige var mera tyskvänligt än som var fallet. Det slutade med en diplomatisk kris: att tyske ministern Reichenau i början av 1915 förklarades som icke önskvärd och ersattes med Hellmuth Lucius von Støedten (1869-1934). Victoria försökte bli av med Lucius genom att under ett Berlinbesök offentligt (till en svensk studentdelegation) och i och för sig korrekt anklaga honom för ett osedligt leverne. Året därpå avled Douglas & Taube. Victoria utnyttjade ända fram till krigsslutet sin personliga relation till Vilhelm II, bl a genom att februari 1918 på Lucius förslag skicka ett telegram där hon bad honom avstå från att ockupera Åland & driva ut svenskarna. Vilhelm backade så långt som att de svenska fartygen som fanns där fick ligga kvar.⁴

*

Vad som ägde rum under baler, släktträffar, seglatser, jaktpartier, kurorts- & semestervistelser m m är oklart. Det får nog räknas som representation & sonderingar snarare än diplomati. Gränsen är flytande.

* * *

Dynastisk politik

De monarkiska småstaterna uppfattades redan av samtiden som udda ”operettriken”. De var framför allt viktiga för furstarnas privatliv. Ville man undvika politiska komplikationer gifte man sig inom sin egen dynasti – riskabelt dock på g a inaveln – eller med någon från en tysk småstat. Dynastiska äktenskap mellan stormakter förekom inte längre. De hörde 1700-talet till. För Sverige-Norge var de dock under 1800-talet fortsatt viktiga som en form av diplomatisk markering & bevis för att Bernadotterna var accepterade som fullvärdiga kungligheter. De svenska prinsarna gifte in sig i de danska, tyska (Bayern, Nassau, Preussen), tysk-nederländska, tysk-engelska, hel-engelska & ryska kungahusen. De svenska prinsessorna gifte in sig i de danska, norska & tysk-belgiska kungahusen. Lovisa, Ingrid, Margaretha, Märtha & Astrid blev kända som ”Bernadotteprinsessor på export”. Alternativet för mottagarlandet skulle ha varit att välja tyska prinsessor, men det var efter 1864 & 1914-18 inte länge politiskt möjligt, och då passade Sverige bra. Allt eftersom Balkanländerna återerövrades skapade småstaterna även karriärmöjligheter för de prinsar vars håg låg åt det hållet.

*

Systemet med arvsmonarkier råkade efter 1:a världskriget i vanrykte med motiveringen att systemet inte kunnat leverera den stabilitet som var dess existensberättigande. Kritiken verkar dock delvis missriktad. Kokkonen & Sundel publicerade 2014 en statistisk studie baserad på 961 monarker i 42 europeiska stater år 1000-1800 med slutsatsen att en utpekad efterträdare gjorde uppror, statskupper o s v mindre troliga eftersom det var riskfriare för pretendenten att invänta sin tur. Men även om arvsmonarkin garanterade inrikes stabilitet, garanterade den definitivt inte utrikes fred.

---

⁴ Hellner 1960: ss. 420-421.

Referenser

- *Björnstjerna, Magnus. (1840.) On the moral state and political union of Sweden and Norway in answer to Mr S. Laings statement. London.
- *Carlgren, Wilhelm. (1962.) Neutralität oder Allianz : Deutschlands Beziehungen zu Schweden in den Anfangsjahren des ersten Weltkrieges. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- *Hellner, Johannes. (1960.) Minnen och dagböcker. Stockholm: Norstedt.
- *Herbermann, Charles George. (red.) (1910.) Holy Alliance. The Catholic Encyclopedia, part 7. <newadvent.org> (2018-01-01).
- *Kokkonen, Andrej & Sundell, Anders. (2014.) Delivering Stability – Primogeniture and Autocratic Survival in European Monarchies 1000–1800. American Political Science Review 2014, vol. 108, issue 2, pp. 438-453.
- *Schuberth, Inger. (1981.) Schweden und das Deutsche Reich im Ersten Weltkrieg : die Aktivistenbewegung 1914-1918. Bonner historische Forschungen, band 46. Bonn: Ludwig Rörscheid Verlag.